

Zečevi su anđeli

janoš banjai

Nakon što je objavio nekoliko pažnje vrednih eseja i studija iz oblasti angloameričke književnosti, Atila Balaz se javio i svojim prvim romanom (*Cuniculus*, Novi Sad, 1979), koji po svom sadržaju predstavlja neku vrstu zečje istorije, a po formi mogao bi da bude svrstan u red tzv. *jeans-proze* (Aleksandar Flaker: *Proza u trapericama*, Zagreb 1976), koju su odnegovali Selindžer, Plencdorf, Aksjonov. Nije zanemarljiva okolnost da su svetlo dana najpre ugledali pomenuti eseji i studije (prevodi), budući da je *Cuniculus* izrazito »literarni« roman čiji se unutrašnji princip stvaranja forme zasniva na dijalogu s drugim tekstovima (kako lepe književnosti, tako i stručne literature). To znači da je Atila Balaz sadržajnu ravan romana nadgradio nizom doživljaja i iskustava iz domena kulture, počev od istorijskih ili kvaziistorijskih činjenica, pa do verovanja, mitova, mitskog sveta svakodnevnog življenja. Ne radi se o spoljnim, dekorativnim, već o određujućim, bitnim elementima romana, koji ukazuju na utemeljenost teksta u tradiciji, aktuelizujući istovremeno pitanja romana i proširivanja njegovih okvira. Lako bismo mogli da sastavimo katalog književnih i neknjiževnih tekstova s kojima Atila Balaz stupa u dijalog. Ovaj spisak ne bi svedočio o lektiri i o književnoj (ili neknjiževnoj) obaveštenosti mladog pisca, već — po rečima Aleksandra Flakera — o ponašanju, pogledu na svet i o njegovom izražavanju, o narativnom postupku i načinu saopštavanja, upotrebi jezika i govornoj aktivnosti »inteligentnog pripovedača« koji svetom hoda u *farmericama*. Jer, dijalog s govorom drugih, u ovom slučaju, specifična je forma suočavanja sa svetom, datom stvarnošću. Odnosno, mogućnost izdvajanja, formulisanja doživljaja lične slobode. Upravo zbog toga i nije »papirnat« dijalog *Cuniculusa* s drugim tekstovima. To je neophodno naglasiti, jer u jednoj književnosti kao što je naša, u kojoj se još uvek mnogo štošta poverava intuiciji i impresiji, opsenerstvu i anegdoti, i to kako u beletristici, tako i u esejistici i književnoj istoriografiji, na ovakav »književni«, u osnovi uzet, svestan pripovedački postupak lako mogu da udare pečat sekundarnosti ili »papirnatosti«.

Pripovedački postupak Atila Balaza, zasnovan na dijalogu s govorom drugih, obezbedio je konačnost *Cuniculusove* forme, isprepletenost njegovog sadržaja i svesno izgrađeni sistem aluzija. (Sličan postupak primenio je i Antal Bognar u svojoj pripovesti *Pismo Ivanu Bjeliševu*, »Uj Symposium«, maj—jun 1979. I upravo zbog toga ovaj postupak Atila Balaza ima vrednost simptoma. Simptoma koji obezbeduje mogućnost razrade i afirmacije jedne nove romaneskne ili, šire, narativne forme, u skladu s tendencijom nove mađarske proze koja bi mogla da bude označena *Protivodnim romanom* Petera Esterhazija, s jedne, i romanom *Poziv još važi* Dežea Tandorija, s druge strane.) Postupak Atila Balaza, čini se, ima još jednu dimenziju. Problematičnost romana kao žanra, recimo, u delu Ištvana Brašnjoa *Familija*, rezultirala je i nesigurnost mogućih određenja romana. »Roman« je potisnut, sakriven u pozadini. Naravno, ne događa mu se to prvi put tokom njegove istorije; moguće je dokazati i to da je ovo njegovo povlačenje u drugi plan, to njegovo prikrivanje, zapravo uslov njegovog opstanka. U ovakvoj situaciji romana, govor drugog ima važnost izvesnosti evidencije. Radi se o sigurnosti koju pruža znanje, o mogućnosti očuvanja romana kao žanra, ali i njegovog razvoja. (Bilo bi jednom vredno sačiniti popis citata iz dela Geze Otlaka *Škola na granici* koji se pojavljuju u novom mađarskom romanu. To su takve evidencije.)

Ovaj pripovedački postupak obezbeduje epske rezultate *Cuniculusa*. I to time što u prvi plan romana, građenom na dijalogu, na osećanju sigurnosti koje pruža znanje, stavlja priču i praksu pričanja. Pisanje romana već odavno nije pričanje priče, premda nikad nije prestalo da bude pripovedanje, pa ni u slučajevima kada je svesno iskoračilo iz gravitacionog polja fabule. Atila Balaz voli da priča, i to i naglašava u *Cuniculusu*, pa i ne uvek u ironičnom kontekstu. No, nije u ovom slučaju bitna praksa pripovedanja (i pomenuto pismo Antala Bognara upućeno je jednom piscu bajki!), već ono osećanje sreće i atmosfera, koje mogu da pruže priča i činjenica pričanja, za koje smo već skoro poverovali da su nepovratno iščezli, bar da su zamagljeni. Radi se, dakle, o onoj sreći u koju je — kao što je poslednji put pokazao Geza Otlak — i sam Kostolanji, taj najizvršniji »pripovedač«, posumnjao. Reč je o nečemu neopipljivom, koje nije kontrapunkt očajavanja, već analogno njemu, zavisno od toga u koji kontekst dospeva. Atila Balaz se »dobro oseća« dok priča, on je sretan, i zato i priča; zbog toga zapravo i nagovara čitaoca da priča, primerice, na 240. — nenumerisanoj! — stranici romana, dajući samo slovne znakove.

Ali o čemu priča ovaj »sretni« pripovedač?

U *Cuniculusu* postoji više značenjskih slojeva. Na prvi pogled, slično životinjskim romanima, čini se da je reč o zečjem romanu, počinje tragičnim uginućem jednog domaćeg zeca s ljudskim imenom, nastavlja se zečjom mitologijom, zečjom istorijom, stručnom analizom pravila odgoja domaćeg zeca, te zečjom psihologijom, ali ne zaustavlja se na ovom nivou, sve je to samo paralelna pripovest s nečim drugim, s detinjstvom, dečaštvom, mladošću, s prvim iskustvima odraslog čoveka. Međutim, ova paralelna pripovest sa zecom u središtu nije objašnjenje, niti ključ za razumevanje jednog »dubljeg«, ili »složeni-jeg«, eventualno, pak, šifrovanog značenjskog nivoa; dakle, *Cuniculus* se ni u kom slučaju ne može smatrati parabolom. Svaki pokušaj da se pripovest o zecu, eventualno — vodeći računa o znakovima s njom paralelnog drugog kruga doživljaja — prevede ili redukuje na nešto drugo, bio bi unapred osuđen na propast. Ne postoje spoljne, vankontekstualne analogije, jer Atila Balaz savršeno zna (i to je jedan od znakova njegove spisateljske svesti, osećanja sigurnosti proizaslog iz znanja — znak, dakle, »sreće«) da radi saopštavanja (i društvenih i istorijskih) iskustava i doživljaja u slikovitoj formi — drugim sredstvima i metodama — često možda i preciznijim, ne vredi pisati roman. Mnogo je celishodnije, u tom slučaju, pisati društvenu ili književnu kritiku, studije ili eseje. Ili, pak, putopise, putne zabeleške, dnevnike. A Atila Balaz se oprobao i u ovim žanrovima. Po naračenoj *Cuniculusa*, roman služi da progovori o stvarima koje se mogu saopštiti samo jezikom romana i u formi romana. Ako bi se pripovest o zecu, zajedno sa svim sadržajnim nitima paralelno s njom, mogla vratiti savim neposredno na doživljaje iz detinjstva ili na društvena — recimo, generacijska — iskustva, onda bi *Cuniculus*, kao roman, izgubio svoju važnost, pretvorio bi se u dokument, u informator koji bi mogao da bude zamenjen nečim drugim, ili bi ga, jednostavno, zadesila sudbina svih onih lako (ili suviše lako) prepoznatljivih romana, literarnih tekstova, da posle prvog čitanja nestanu pod slojem prašine na nekoj od polica za knjige.

Atila Balaz je izbegao ovu opasnost zahvaljujući svom poznavanju književnosti, a ne svojoj intuiciji. I, osim toga, pripovedačkom postupku koji počiva na dijalogu. Jer iako njegov tekst ne izaziva lako reakciju, iako se ne može lako prevesti na svakodnevni jezik poruka, ovo delo je podložno interpretaciji, međutim, suprotstavljajući se svakoj vrsti banalizacije, i to time što je ukazivanjem na tekstove drugih autora, dijalogom s drugim govorom, tekst *Cuniculusa* postao polifoniji, slojevitiji, igričaviji, nepristojniji, ironičniji. To mu obezbeduje divergentnu, ili, pak, strogo celovitu višeznačnost. Njegove vrline proizlaze iz ove vrste »literarnosti«. Ali ne u poslednjem redu i iz njegove duhovitosti, oporog humora, satiričkih tonova i tačnih dijagnoza. Ako o *Cuniculusu* razgovaramo kao o romanu (a kako bismo drukčije?), moramo uzeti u obzir i svesnu jezičku konstrukciju i strukturu. *Jeans-proza* je progovorila u varijantama žargona kolokvijalnog jezika, i ta okolnost je toliko određujuća da je, po mišljenju istraživača ovog tipa proze (Aleksandar Flaker), u suštini samo zajednica razvijene urbane sredine sposobna da izvede ovakvu formu proze. Naša književnost sve do *Cuniculusa*, jedva da je i poznavala ovaj jezik, izuzev, možda, različitih formi srozavanja jezika, a ređe u vidu namernog jezičkog informativizma, toliko karakterističnog za »prozu u trapericama«. Atila Balaz je s ubedljivom nadmoćnošću koristio svet i mogućnosti formiranja (fiktivne) stvarnosti različitih nivoa i slojeva kolokvijalnog govora, i to po pravilu suočavanjem, odnosno kontrapunktnim odnošenjem ovih nivoa i slojeva. To je, opet, jedna od varijanti »dijalogizovanja«, nešto skrivenija od predašnjih modela, ali isto tako efikasna. Ne radi se o jednostavnim stilističkim bravurama, pa i u slučaju da to i jesu, ni to ne bi bilo malo. To je argument više u prilog tvrdnje da onaj ko se dobro oseća u situaciji pripovedanja, zapravo, izvrsno se oseća (kao kod kuće) i u jeziku.

Zbog toga je sretan narator *Cuniculusa*. I uz svu svoju oporost i ironiju, štaviše, i vidljivu, osetnu gorčinu, ova knjiga, ovaj roman je neobično »veselo raspoložen«.

Preveo s mađarskog: Arpad Vicko